

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**AB POLİTİKALARI KAPSAMINDA KOSOVA'DAKİ ROMANLARA
YÖNELİK UYGULANAN POLİTİKALAR**Esin ÖMER ULUKAYA¹**Öz**

Balkanlar, zengin tarihi ve kültürel mirasıyla bilinen, jeostratejik konuma sahip olan bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan Romanlar da söz konusu kültürel mirasa önemli katkılar sunmaktadır. Romanlar, Ortaçağ'da Avrupa'nın farklı bölgelerine göç etmişler ve göç dalgasının bir parçası olarak bu bölgeye yerleşmişlerdir. Bu süreçte, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Kosova, Kuzey Makedonya ve Yunanistan gibi Balkan ülkelerine göçler yaşanmıştır. Kosova'daki Romanlar, bölge genelinde olduğu gibi, sosyoekonomik dezavantajlar, yapısal eşitsizlikler ve yaygın ayrımcılık ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla, Kosova Hükümeti merkezi ve yerel düzeyde birçok mekanizma kurmuştur, bunun yanı sıra 2008 yılında Başbakanlık bünyesinde Topluluklar Ofisi kurulmuştur. Kosova Başbakanlığı bünyesinde kurulan Topluluklar Ofisi ve özellikle bu yapının hazırladığı stratejiler kapsamında faaliyet gösteren "İyi Yönetişim, İnsan Hakları, Eşit Fırsatlar ve Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi" (Office for Good Governance, Human Rights, Equal Opportunities and Anti-Discrimination) oldukça önemli görevler üstlenmektedir. Kosova'da ayrımcılıkla mücadele, insan haklarının teşviki ve fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik stratejiler, ilgili ofis tarafından hazırlanmakta ve hükümet tarafından onaylanmaktadır. 2008'de kurulan Cumhurbaşkanlığına bağlı Topluluklar Danışma Konseyi, etnik azınlıkların anayasal haklarını korumayı amaçlamakla birlikte, karar alma yetkisine sahip değildir. Buna ek olarak, Kosova Hükümeti, üçüncü Strateji planı olan Roman Aşkale ve Mısırlı Topluluğunun '2022-2026 Kosova Toplumuna Entegre Edilmesi Stratejisi'ni onaylamıştır. Bu Strateji çerçevesinde, Kosova Hükümeti çok etnikli bir toplum inşa etme ve her vatandaşının eşit haklara sahip olması konusunda çözümler üretmeyi amaçlamaktadır. AB Roman Entegrasyonu Çerçevesi temel alınarak bu Stratejide beş önemli eylem planı ele alınmıştır: eğitim, istihdam, sosyal refah, sağlık ve ayrımcılıkla mücadele. Kosova, 2019 yılında Batı Balkan ülkelerinin katılımıyla Polonya'da gerçekleşen zirveye katılarak 'AB Genişleme Süreci Çerçevesinde Romanların Entegrasyonuna İlişkin Batı Balkan Ülkeleri Bildirgesi'ni imzalamış ve Romanların entegrasyonunu destekleme sözü vermiştir. Bu çalışma, Avrupa Birliği politikaları çerçevesinde Kosova'daki Roman topluluğuna yönelik geliştirilen stratejik uygulamaları analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: AB, Kosova, Romanlar, Dezavantajlı gruplar.**JEL Kodları:** Z1, Z10, Z19.**Başvuru:** 24.02.2025 **Kabul:** 14.06.2025

¹ Dr., Trakya Üniversitesi, esinomer@hotmail.com, Edirne, Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0012-8891>.

POLICIES IMPLEMENTED FOR ROMA IN KOSOVO WITHIN THE FRAMEWORK OF EU POLICIES²

Abstract

The Balkans is a region known for its rich historical and cultural heritage and has a geostrategic location. The Roma living in this region also make significant contributions to this cultural heritage. The Roma migrated to different parts of Europe in the Middle Ages and settled in this region as part of the migration wave. During this process, there was migration to Balkan countries such as Romania, Bulgaria, Serbia, Kosovo, North Macedonia and Greece. The Roma in Kosovo, as in the rest of the region, face socioeconomic disadvantages, structural inequalities and widespread discrimination. In order to overcome these problems, the Kosovo Government has established many mechanisms at the central and local levels, and in addition, the Communities Office was established within the Prime Ministry in 2008. The Communities Office established within the Kosovo Prime Ministry and especially the “Office for Good Governance, Human Rights, Equal Opportunities and Anti-Discrimination” operating within the scope of the strategies prepared by this structure undertake very important tasks. In Kosovo, strategies for combating discrimination, promoting human rights and ensuring equal opportunities are prepared by the relevant office and approved by the government. The Consultative Council of Communities, established in 2008 under the Presidency, aims to protect the constitutional rights of ethnic minorities, but does not have decision-making authority. In addition, the Government of Kosovo approved the third Strategy Plan, the ‘Strategy for the Integration of the Romani Ashkali and Egyptian Community into Kosovo Society 2022-2026’. Within the framework of this Strategy, the Government of Kosovo aims to develop solutions for building a multi-ethnic society and ensuring equal rights for all citizens. Based on the EU Roma Integration Framework, this Strategy addresses five important action plans: education, employment, social welfare, health and combating discrimination. Kosovo participated in the summit held in Poland in 2019 with the participation of the Western Balkan countries, signed the ‘Declaration of the Western Balkan Countries on the Integration of Roma in the Framework of the EU Enlargement Process’ and pledged to support the integration of Roma. This study analyzes the strategic practices developed for the Roma community in Kosovo within the framework of European Union policies.

Keywords: EU, Kosovo, Roma, Disadvantaged groups.

JEL Codes: Z1, Z10, Z19.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

² The Extended English Summary is located at the end of the Article

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB), demokratik ilkeler ve insan haklarına saygı ve bağlılığı giderek artan bir şekilde vurgulamakta, aynı zamanda azınlık haklarının korunması konusunda da bu duyarlılığını sürekli olarak sergilemektedir (Yücel, 2012: 365). Bu kapsamda, AB özellikle dezavantajlı gruplara yönelik politikalar belirlemiştir. Kosova'da yaşayan dezavantajlı gruplar arasında Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlılar da yer almaktadır. Kosova Hükümeti bu üç etnik topluluğu farklı olarak ele almaktadır ve ürettiği politikalar da Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlılara yönelik olmaktadır. Aynı şekilde, AB politikaları da her üç etnik topluluğu farklı olarak ele almaktadır. Ancak yaşadıkları bölgelere göre çeşitli isimlerle adlandırılırsalar da bu etnik toplulukları tek bir isim altında toplamıştır: Roma (Romanlar).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), 10. maddesi ifade özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Ancak, Avrupa Konseyi aracılığıyla kabul edilen bağlayıcı olmayan diğer belgeler, sözleşmeler de bulunmaktadır. Söz konusu metinlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle, ekonomik ve sosyal haklara ilişkin Avrupa Sosyal Şartı ile ulusal azınlıkların korunmasına yönelik olarak hazırlanan Çerçeve Sözleşmesi, ayrımcılığa karşı korumayı hedefleyen düzenlemeler içermektedir. Avrupa Sosyal Şartı'nın revize edilmiş uyarlaması ise, kabul edilen hakların uygulanmasında ırk, renk, din veya ulusal köken gibi temellere dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır (Weber, 2009: 7). Romanlar, Roma Antlaşmasının 20. maddesine göre Avrupa vatandaşları olarak kabul görmektedirler. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AIHM) göre, dezavantajlı bir grup oldukları için daha fazla muhafaza edilmelerine ihtiyaç vardır (Yücel, 2012: 370).

AB Temel Haklar Şartı, ifade özgürlüğünü (Madde 11) ve ayrımcılığa uğramama hakkını (Madde 21) güvence altına alarak, AİHS'ni yansıtan hükümler içermektedir. Ayrımcılıkla mücadele, AB'nin temel politik alanlarından biri olup, bu yaklaşım, Birliğin ırkçılıkla mücadele stratejisine de doğrudan etki etmektedir (Weber, 2009: 6). Lizbon Antlaşmasının yanı sıra, Roma Antlaşması'nın 10. maddesi uyarınca, AB'nin ırk ve etnik köken temelli ayrımcılıkla mücadele etme yollarını araştırmakta ve bu tür ayrımcılığa karşı etkin politikaların geliştirilmesini teşvik etmektedir (Yücel, 2012: 373).

AB Temel Haklar Ajansı'nın 15 Haziran 2011 tarihinde yayımlanan 'Temel Haklar: 2010'daki Meydan Okumalar ve Gerçekleştirilenler' başlıklı raporu, Birlik hukuku kurallarının insan haklarının korunması ve bir 'Hukuk Birliği' oluşturulması amacına yönelik uygulanmasının değerlendirilmesini yapmıştır. Bu rapor, özgürlükler, eşitlik, yurttaşlık ve adalet gibi temel temalar üzerine odaklanmıştır. Özellikle, Roman topluluğunun Birlik içerisinde entegrasyonu, temel hakların uygulanmasında karşılaşılan önemli bir sorun olarak ele alınmış ve bu konuya raporda özel bir bölüm ayrılmıştır (Yücel, 2012: 374). Yapılan çalışmalar, Romanların eğitim, barınma ve istihdam alanlarındaki sorunlarının tamamının çözülmesi halinde, toplumsal dışlanma ve onlara yönelik önyargıların önemli ölçüde azalabileceğini göstermektedir. Bu problemler, yalnızca bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde ele alındığı ve uygun

politikalar geliştirildiği takdirde etkili bir şekilde çözülebilmektedir (Şimşek vd. 2020: 182). Romanlara yönelik önyargılardan birinin de eğitimle ilgili olduğu, Romanların sıklıkla eğitimsiz bireyler olarak algılandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, en önemli sorunun, eğitilmiş ve belirli pozisyonlarda yer alan bazı Romanların, kimliklerini gizlemeleri olduğu vurgulanmıştır (Yılmaz Sert ve Turhan, 2019: 557).

Romanlar, genellikle dezavantajlı, vatansız ve devletsiz olarak tanımlanan, bulundukları toplumda en alt sosyal sınıfı oluşturan bir grup olarak görülmektedir. Bununla birlikte, bu topluluk, tarihsel süreçler boyunca göçlerin yaşandığı dönemlere bağlı olarak, yaşadıkları ülkenin koşullarına göre farklı adlarla anılmış ve zaman içinde bu adlandırmalar değişiklik göstermiştir. Yaftalanma ve nefret söylemlerinin sıkça hedef aldığı bir topluluğun, karşılaştığı durumun tarihsel bir misyon gibi nesilden nesile aktarılmasının önüne geçmek amacıyla, günümüzde 'Roman' terimi yaygın olarak kullanılmaktadır (Yanıkdağ, 2021: 59-60). Romanlar, bulundukları bölgeye göre farklı adlarla anılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Roman topluluğu için yaygın olarak 'Çingene' veya 'Kıpti' terimleri kullanılmıştır. Osmanlı'daki Kıptiler hakkında ilk bilgilere, maliye teşkilatının vergi mükelleflerini kaydettiği tahrir defterlerinde rastlanmaktadır (Cengiz, 2023: 206).

Roman toplulukları çoğunlukla bulundukları ülkelerin vatandaşları statüsüne sahip olsalar da, doğum kayıtlarının yapılmaması ve kimlik belgelerinin bulunmaması, fiili vatansızlık sorununu beraberinde getirmekte ve bu durum sağlık, eğitim, barınma gibi temel kamu hizmetleri ile sosyal yardımlara erişimde ciddi engeller yaratmaktadır. Romanların, içinde yaşadıkları toplumlar tarafından sıklıkla sistematik ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmaları, devletin bütüncül ve kapsayıcı entegrasyon politikaları geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Kosova'nın sancılı bağımsızlık süreci ve 1999 yılında yaşanan silahlı çatışmalar, ülkede yaşayan tüm etnik gruplar üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Ancak, bu süreçten özellikle kendi ulus-devletine sahip olmayan Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklar daha derin ve yapısal düzeyde etkilenmiştir. Söz konusu grupların sosyoekonomik koşulları savaş sonrası dönemde daha da kötüleşmiş; hem ekonomik hem de toplumsal dışlanma düzeyleri artmıştır (Kenar ve Sadıkay, 2022: 175).

Romanların bir kısmı, Bizans döneminde önce İstanbul'a geçmiş ve buradan sırasıyla Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Macaristan gibi Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. Avrupa'ya geçişlerinin bir diğer yolu ise Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'i takiben Mısır üzerinden İspanya'ya ulaşmıştır. Romanların dünya genelinde yaklaşık 50 farklı ülkede yaşadıkları bilinmekte olup, toplam nüfuslarının 12 milyon üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Kolukırık, 2008: 146). Romanların Avrupa'daki nüfusu oldukça fazladır ve bu topluluk, Avrupa'nın en büyük etnik azınlığını oluşturmakta olduğu bilinmektedir (Karataş, 2023: 27).

Roman topluluğunun kökeninin Hindistan'a, Aşkali topluluğunun Suriye'ye ve Mısırlıların ise Mısır'a dayandığı yönünde yaygın inanışlar bulunmaktadır. Kosova'da yaşayan Aşkaliler ve Mısırlılar ağırlıklı olarak Müslüman inancına mensuptur. Romanların, 13. yüzyılda Hindistan'dan başlayarak Mısır üzerinden

Kosova'ya göç ettikleri varsayılmaktadır. Bu üç etnik grubun dini aidiyetleri çeşitlilik göstermekte olup, topluluk üyeleri arasında hem Müslüman hem de Ortodoks Hristiyan inancına sahip bireyler bulunmaktadır. Dilsel açıdan değerlendirildiğinde; Aşkalı ve Mısırlılar büyük ölçüde Arnavutça konuşurken, Roman topluluğu içinde dil kullanımı yaşanan coğrafi bölgeye bağlı olarak farklılık göstermektedir. Kosova'nın kuzeyinde yaşayan Romanlar ağırlıklı olarak Sırpçayı kullanırken, Arnavut nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yaşayan Romanlar ise hem Arnavutça hem de kendi anadilleri olan Roman dilini konuşmaktadır (Kenar ve Sadıkay, 2022: 175).

1989 yılında Birleşmiş Milletler, etnik nedenlerle Roman halkının dışlandığını resmen kabul etmiştir. Bu dışlanma, Romanlar tarafından "Porajmos" (kıyım) olarak adlandırılmaktadır. 1989 yılında Birleşmiş Milletler'in Romanlara yönelik soykırımı resmen tanınması, tarihsel adaletin sağlanması adına önemli bir adım olarak nitelendirilmektedir. Bu soykırım, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası ve müttefikleri tarafından Roman halkına yönelik sistematik imha politikalarıyla gerçekleştirilmiştir. Romanlar bu soykırımı "Porajmos" (ya da bazı lehçelerde Pharrajimos, anlamı "yutulma", "kıyım", "yok edilme") olarak adlandırmaktadır. 2015 yılında ise AB, 2 Ağustos'u "Avrupa'da Roman Karşıtlığıyla Mücadele ve Roman Soykırımını Anma Günü" olarak kabul etmiştir. Bu tarihi, Romanlar her yıl dünya genelinde, 2 Ağustos'u Roman Soykırımı Anma Günü olarak hatırlamaktadırlar (Akgül, 2022: 127). Romanlara yönelik nefret söylemleriyle mücadelede, en kritik sorumluluk devlete aittir. Çeşitli kimliklerin varlık gösterdiği demokratik bir toplumda, her bireyin kimliğine saygı gösterilmesinin sağlanması, devletin temel yükümlülüklerinden biri olmalıdır (Karan, 2012: 103).

Kosova'da, etnik çoğunluğu oluşturan Arnavut nüfusun yanı sıra, farklı etnik ve kültürel kimliklere sahip toplulukların varlığı anayasal ve yasal düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. Bu kapsamda, "Topluluklar ile Topluluk Mensuplarının Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Yasa"nın 1.4 maddesi uyarınca; Sırlar, Türkler, Boşnaklar, Romanlar, Aşkaliler, Mısırlılar ve Goralılar Kosova'da resmi olarak tanınan topluluklar arasında yer almaktadır. Bu yasal çerçeve, söz konusu grupların kolektif haklarının korunmasını ve toplumsal katılımının desteklenmesini hedeflemektedir (Kenar ve Sadıkay, 2022: 173). Ayrıca Kosova Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı'nın yerinden edilmiş etnik toplulukların uzun vadeli ve sürdürülebilir geri dönüşlerinin sağlanması ve entegrasyonu konusunda stratejik çalışmaları bulunmaktadır. Kosova Hükümeti, Kosova'da yaşayan Roman topluluklarının yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan AB destekli projeler ve bölgesel girişimlere de aktif olarak destek vermektedir.

Kosova, Eski Yugoslavya'nın en az gelişmiş bölgesidir. Avrupa'nın en hızlı nüfus artışına sahip olmakla birlikte en düşük endüstriyel gelişime sahiptir. Bölgede çatışmalar ortaya çıkmaya başladığında Kosova'nın nüfusunun %83'ü Arnavut, %15'i ise Sırp ve Karadağlılardan oluşmaktaydı (Kenar, 2005: 237).

Avrupa'nın en genç ülkesi olan Kosova, Batı Balkanlar bölgesinde yer alan, zengin kültürel ve etnik yapıya sahip olan bir ülkedir. Nüfusun çoğunluğunu Arnavutlar

oluşturmaktadır. Kosova'da yaşayan diğer etnik gruplar ise: Sırlar, Türkler, Romanlar, Aşkaliler, Mısırlılar, Boşnaklar ve Goralılardır. Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklar yalnızca Kosova'da değil, aynı zamanda Avrupa genelinde birçok ülkede etnik topluluk statüsünde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu durum, AB'nin söz konusu etnik gruplara yönelik sosyal içerme ve ayrımcılıkla mücadele politikaları geliştirmesini gerekli kılmıştır. AB'ye adaylık sürecinde bulunan Kosova, bu çerçevede Birliğin öngördüğü normatif düzenlemeleri ve stratejik yönelimleri benimseyerek kendi ulusal politikalarına entegre etmektedir. Bu çalışmada, AB'nin bu etnik topluluklara yönelik politikaları incelenmektedir. Ayrıca, Kosova Hükümetinin Roman, Aşkali ve Mısırlıların Kosova toplumuna entegre edilmesine ve ayrımcılıkla mücadeleye yönelik hazırlanan strateji ve politikaları analiz edilmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, AB politikaları kapsamında Kosova'da Romanlara yönelik uygulanan politikaları analiz etmek için betimsel bir yaklaşım kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışma, Kosova Cumhurbaşkanlığı Ofisi Topluluklar Danışma Konseyi Raporlarının incelenmesini de kapsamaktadır. Bu rapor, "İyi Yönetişim, İnsan Hakları, Eşit Fırsatlar ve Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi" tarafından hazırlanmaktadır. Ayrıca bu çalışma, '2022-2026 Kosova Toplumuna Entegre Edilmesi Stratejisi' Raporunun, Kosova Cumhuriyeti Anayasasının, Kosova Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı'nın Raporlarını ve konuyla ilgili akademik çalışmaları kapsayan bir literatür taraması ile desteklenmiştir. Bu kapsamda, Kosova'daki dezavantajlı gruplardan biri olan Romanlara yönelik AB politikaları analiz edilmiştir.

2.1. Kosova'daki Dezavantajlı Gruplardan Biri: Romanlar

Romanlar, dezavantajlı kabul edilen bir grup olmaları nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Romanlar, genel olarak Avrupa ve birçok bölgede tarihsel, sosyal, politik ve ekonomik nedenlerle dezavantajlı topluluk olarak kabul edilirler. Bu durum yüzlerce yıl süren dışlanmanın, önyargıların ve sistematik ayrımcılığın sonucudur. Dışlanma, ayrımcılık, damgalanma ve ötekileştirme, karşılaştıkları başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorunların, Romanların günlük yaşamlarını zorlaştırdığı, toplumsal gerilimlere yol açtığı ve onların topluma entegrasyonunu engellediği ifade edilmektedir (Gök ve Dirimeşe, 2023: 272). Kosova'da yaşayan Romanlar da benzer sorunlarla karşı karşıya olduğundan, söz konusu sorunları bertaraf etmek için politikalar uygulanmaktadır. Kosova'daki Romanlar tarihsel, yapısal ve politik nedenlerle bir dezavantaj yaşamaktadır. Bu dezavantajlı durum hem 1999 Savaşı öncesinden kalma ayrımcılıkla hem de savaş sonrasında yaşanan etnik kutuplaşmayla ilgilidir.

Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlılar, Kosova'da yaşamakta ve farklı gelenekleri ve kültürleri ile çok etnikli topluma önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu üç topluluğun üyeleri, 24 belediyede olmak üzere, esas olarak Ferizaj, Fushë Kosovë, Gjakovë, Pejë ve Prizren belediyelerinde daha büyük bir mevcudiyetle, Kosova'nın her yerinde yaşamaktadırlar (OSBE, 2020: 4).

Kosova, çoğunlukta olmayan toplulukların haklarını güvence altına almak için merkezi ve belediye düzeyinde kurumların yanı sıra bir yasal çerçeve oluşturmuştur. Oldukça kapsamlı, gelişmiş bir yasal çerçevesi bulunmaktadır. Yasal çerçeve, Kosova'daki tüm etnik, dinsel ve dilsel grupların çeşitliliği ve eşitliğine ilişkin demokratik ilkeleri öngörmektedir. Kosova Anayasası'nın 3.1. maddesinde (Kanun önünde eşitlik) Kosova'nın "Arnavutlar ve diğer topluluklardan oluşan çok etnikli bir toplum olduğu" belirtilmektedir; Kosova'nın çoğunlukta olmayan toplulukları arasında Sırp, Türkler, Romanlar, Aşkaliler, Mısırlılar, Boşnaklar ve Gorahılar bulunmaktadır.

Anayasanın yanı sıra çoğunlukta olmayan toplulukların hakları da 6554 sayılı Kanunla güvence altına alınmıştır. Söz konusu yasa, 03/L-047 sayılı Kanun, Kosova'daki Toplulukların ve Topluluk Üyelerinin Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine vurgu yapmaktadır. Bu yasada, Kosova'nın "ulusal, etnik ve dini çeşitliliği", "demokratik toplumun daha da gelişmesi için güç ve zenginlik kaynağı" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlayışın ışığında yasa, eşit statünün uygulanmasını, toplulukların ve üyelerinin Kosova toplumuyla bütünleşmesini sağlayabilecek özel önlemler öngörmektedir. Ayrıca, 6514 Sayılı Kanun'da 02/L-37 Dillerin Kullanımına İlişkin Kanun (Diller Kanunu), Arnavutça ve Sırpça'nın resmi dil statüsünde olduğuna vurgu yapmaktadır. Belediye düzeyinde, eğer bir belediyede ana dili resmi dil olmayan bir topluluk yaşıyorsa, çoğunlukta olmayan herhangi bir topluluğun dili resmi dil statüsüne sahip olabilmesi için ilgili belediyenin toplam nüfusunun en az %3'ünü oluşturması gerekmektedir. Prizren Belediyesi'nde Türkçe ve Roman dillerinin resmi olarak kullanılması, bu yasanın uygulamada açıklayıcı bir örneğidir. Aynı durum Graçanica'daki Roman dili için de geçerlidir.

Kosova Başbakanlık bünyesindeki "İyi Yönetişim, İnsan Hakları, Eşit Fırsatlar ve Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi" (*Zyra për Qeverisje të Mirë, të Drejtat e Njeriut, Mundësi të Barabarta dhe Lufta Kundër Diskriminimit*), Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlıların haklarını savunma ve iyileştirme konusunda merkezi bir rol oynamaktadır. Kosova Başbakanlığına bağlı bu ofisin temel görevi Kosova'da yaşayan bu etnik toplulukların haklarını savunmak ve iyileştirmek, ayrımcılıkla mücadele etmek, eşit fırsatlar sunmak ve iyi yönetim ilkelerini teşvik etmektir. Kosova'da çoğunlukta olmayan toplulukların haklarını ve sorumluluklarını kısmen koruyan kurumsal mekanizmalar, Kosova Cumhurbaşkanlığı Ofisi Topluluklar Danışma Konseyi'nin yanı sıra Kosova Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı'nın kapsamına girmektedir. Kosova Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı'nın Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlıların hakları konusunda önemli çalışmaları bulunmaktadır. Toplulukların ve Üyelerinin Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Strateji 2023-2027 Bakanlığın ortaya koyduğu stratejidir. Söz konusu Konsey, Kosova'nın kamu kurumları ve toplulukları arasındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Merkezi rolü, toplulukların çoğunlukta olmayan topluluklarla ilgili mevzuat, politika ve programlara ilişkin görüşlerini dile getirmek, topluluk temsilcisi örgütlerin etkin işleyişini garanti altına almak ve topluluklara yasal ve siyasi girişimlere katılma fırsatı sunmaktır. Kosova Hükümeti, Roman ve Aşkali Topluluğunun 2022-2026 Kosova Toplumuna Dâhil Edilmesi Stratejisini de onaylamıştır. Bu kapsamda, Hükümet

2022-2024 Strateji ve Eylem Planını kabul etmiştir. Stratejinin onaylanmasının nedeni, Roman ve Aşkali topluluklarının eğitim, sağlık, barınma, sosyal sorunlar ve ayrımcılıkla mücadele konularındaki yaşamları üzerinde olumsuz etkiye sahip olan konuların üstesinden gelmek için yapılmıştır. Ancak, 2022-2024 Strateji ve Eylem Planı, Kosova'daki Roman ve Aşkali etnik topluluklarının sosyal ve ekonomik haklarına ilişkin daha fazla eylem planı yapılması gerektiğini öngörmektedir.

Kosova'nın AB genişleme sürecinde diğer etnik toplulukların olduğu gibi, Romanların da yaşam standartlarının ve sosyal refah düzeylerinin artırılması önemli bir yere sahiptir. Kosova'nın AB entegrasyonuna yönelik çalışmalar kapsamında, Batı Balkan Ülkeleri Ortakları Bildirgesi'nin (Poznan Deklarasyonu) ardından, Kosova'daki dezavantajlı gruplar olan, Roman, Aşkali ve Mısırlıların ayrımcılığa karşı korunması için bir Teknik Grup oluşturulmuştur. Teknik Grup ilgili sorunların ele alınmasından sorumludur.

Söz konusu Teknik Grubun görevi ayrımcılık vakalarını tespit etmek ve bu sorunları çözmek için ilgili makamlarla birlikte çalışmaktır. Ayrıca grup, bu topluluklara karşı ayrımcılık konusunda farkındalık yaratmaktan ve eşit hak ve fırsatları teşvik etmekten sorumludur. Bu kapsamda, 2021 yılında ayrımcılığa maruz kalan kişilerin şikâyetlerini bildirmelerinin teşvik edildiği, şikâyetlerin söz konusu kurumlar tarafından araştırıldığı bir elektronik platform hayata geçirilmiştir. Platforma 2022 yılında 6.000'e yakın ziyaretçi erişmiştir ve ayrımcılık şikâyetleri bildirilmeye başlamıştır.

Kosova Cumhuriyeti'nin 17 Şubat 2008'deki bağımsızlık ilanından bu yana, Kosova Cumhuriyeti kurumları, birçok farklı girişim ve faaliyete ek olarak, Romanların entegrasyonu için teknik çalışmalar yürütmüştür. Kosova Cumhuriyeti, Roman ve Aşkali topluluklarının yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan AB ve bölgesel girişimlere de aktif olarak katılmıştır. Temmuz 2019'da Polonya'da düzenlenen Batı Balkan Ülkeleri Zirvesi'nde, Kosova, diğer ülkeler gibi "AB'nin genişleme sürecinde Romanların entegrasyonuna ilişkin Batı Balkan ülkeleri Bildirgesi'ni imzalamıştır. Bu bağlamda, Kosova, Romanların entegrasyonunu destekleme sözü verdiği bu zirvenin bir parçası olmuştur.

Kosova Cumhuriyeti'ndeki Roman ve Aşkali Topluluklarının Haklarının Geliştirilmesi Stratejisi 2022-2026 ve 2022-2024 Eylem Planı, Kosova Cumhuriyeti Hükümeti'nin etnik toplulukların inşasına yönelik politikalarının bir devamı niteliğini taşımaktadır. Kosova'daki Romanlara yönelik politikalar, 2009'lardan itibaren çeşitli girişimlerle şekillenmiştir. Bu dönemde, Kosova hükümeti ve uluslararası kuruluşlar, Roman topluluğunun sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmeyi ve toplumsal dışlanmayı azaltmayı hedefleyen çeşitli politikalar ve programlar geliştirmiştir. Özellikle 2010 yılı ve sonrasında Kosova'daki Romanlara yönelik uygulanan politikalarda stratejik adımlar atılmıştır. Kosova'da ilk çalışmalar 2007 yılında başlamış ve ilk oluşturulan politika Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukların Entegrasyonuna Yönelik Strateji ve Eylem Planı 2009-2015'tir. İkinci Oluşturulan Politika ise Roman ve Aşkali Topluluklarının Kosova Toplumuna Dâhil Edilmesine

Yönelik Strateji ve Eylem Planı 2017-2021. Üçüncü Politika Kosova Cumhuriyeti'nde Roman ve Aşkali Topluluklarının Haklarının Geliştirilmesi Stratejisi 2022-2026 ve Eylem Planı 2022-2024'tür. Geçtiğimiz haftalarda 2024-2026 Eylem Planı Kosova Hükümeti tarafından onaylanmıştır.

Kosova Hükümeti, ulusal, etnik, dilsel ve dini çeşitliliği bir zenginlik olarak görmektedir. Hükümetin desteklediği ve teşvik ettiği söz konusu tutum demokratik bir toplumun daha da gelişmesi için güç ve zenginlik sunmaktadır. Bu ortam söz konusu topluluklara mensup tüm kişilerin aktif katkısı ile sağlanmaktadır. Hükümet, Roman ve Aşkali topluluklarının içinde bulunduğu durumun farkındadır ve kendilerine en uygun koşulların yaratılması için daha fazla çaba harcamaya kararlıdır. Böylece Kosova'da yaşayan Romanlar diğer etnik topluluklarla eşit haklara sahip olabileceklerdir. Bu taahhüt, bu Strateji ve Planın onaylanmasıyla kanıtlanmakta ve somutlaştırılmaktadır (Kosova Cumhuriyeti'nde Roman ve Aşkali Topluluklarının Haklarının Geliştirilmesi Stratejisi 2022-2026 ve Eylem Planı 2022-2024, 2022: 11).

Romanlar için Eğitim Programları kapsamında, Kosova'da Roman çocuklarının eğitime yönelik çeşitli programlar ve projeler uygulanmaktadır. Bu programlar, okul öncesi eğitim imkânlarının genişletilmesi, eğitimde ayrımcılığın önlenmesi ve Roman çocuklarının okula devamını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Roman kültürüne saygı duyan ve Roman çocuklarının ihtiyaçlarına uygun eğitim materyallerinin geliştirilmesi de önemli bir hedeftir. İstihdam ve Mesleki Eğitim Programları kapsamında, Kosova'daki Roman topluluğunun istihdamını artırmak amacıyla mesleki eğitim programları ve işe yerleştirme destekleri sağlamaktadır. Bu programlar, Roman gençlerinin meslek edinmelerini ve istihdam edilmelerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Konut politikaları kapsamında, Kosova'da Roman topluluklarının yaşadığı konut sorununa çözüm bulunması amacıyla çeşitli konut politikaları ve projeleri yürütülmektedir. Bu projeler, uygun konut sağlama, yerleşim yerlerinin iyileştirilmesi ve evsizlikle mücadele gibi konuları da ele almaktadır.

Bu politika ve programların etkinliği ve uygulanabilirliği, Roman topluluğunun yaşadığı zorluklarla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, günümüzde hala çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar ve politikaların daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Romanların kendi ihtiyaçlarına ve taleplerine dayalı politika oluşturma süreçlerine daha fazla katılımı teşvik edilmelidir.

Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesinin Kosova'daki uygulaması 2004 yılından bu yana yürütülmektedir. İlk ilerleme raporu Haziran 2005 yılında Danışma Komisyonuna sunulmuştur. Kosova için ilk Komisyon görüşü Kasım 2005'te kabul edilmiştir. Bunu, Haziran 2006'da Bakanlar Komitesi'nin Kosova için ilk Kararı izlemiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'nin Kosova Misyonu, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin tavsiyelerinin uygulanmasıyla Kosova'daki kurumların kaydettiği ilerlemeyi ölçmek için periyodik olarak toplulukların haklarının değerlendirilmesine ilişkin raporlar yayınlamaktadır.

Kosova'da yaşayan Romanlar diğer bölge ülkelerine göre nüfus olarak nispetten daha az sayıda olsa da ülkede yaşayan etnik topluluklar açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle 1999'da Kosova'da yaşanan savaş ve NATO müdahalesi sonrasında Romanların büyük bir kısmı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, 2000'li yıllardan sonra Kosova'da yaşayan Roman nüfusunda gözle görülür bir azalış söz konusu olmuştur (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011: 11).

Kosova'da 1998-1999 yılları arasında meydana gelen çatışmalar ve NATO müdahalesi, bölgedeki çeşitli toplulukların demografik yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Özellikle Sırp, Roman ve Karadağ topluluklarının nüfuslarında belirgin bir azalma gözlemlenmiştir. Bu toplulukların büyük bir kısmı, yaşadıkları bölgeleri terk etmiş, bazıları ise tamamen Kosova'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Topraklarını terk edenlerin geri dönüşlerini teşvik etmek amacıyla, Bakanlar Kurulu tarafından Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı kurulmuştur. Ancak, bu önlemlere rağmen geri dönen kişi sayısında belirgin bir artış sağlanamamıştır (Ömer Ulukaya, 2022: 123). Kosova'daki Roman nüfusunun savaş sonrası dönemde ciddi şekilde azaldığı, hem akademik çalışmalar hem de uluslararası kuruluşların raporlarıyla belgelenmiştir. Kosova İstatistik Ofisi'nin 2024 verilerine göre, Romanların sayısı 8.730 olarak kaydedilmiştir. Ancak, bu sayı, savaş öncesi dönemdeki nüfusa karşılaştırıldığında önemli bir düşüşü göstermektedir. Kosova İstatistik Ofisinin rakamlarına göre, 2011 Nüfus Sayımında 8.824 Roman olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak 2011 Nüfus Sayımında Kuzey Kosova ve bazı bölgelerde yaşanan boykotlar nedeniyle veriler eksiktir. 2024 yılında gerçekleşen Nüfus Sayımında Kosova'da yaşayan Roman nüfusunun toplam nüfusa oranı ise %0,54'tür (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2024: 44).

Tablo 1. Kosova'da ikamet eden Romanların oranı

	Cinsiyet		Kentsel	İkamet yeri		Yüzde (%)	Yüzde (%)	Yüzde (%)	Toplam
	Erkek	Kadın		Yüzde (%)	Kırsal				
Roman Nüfusu	4,396	4,428	5,474	62.0	3,350	38.0	0.5		8,824

Kaynak: Kosova İstatistik Ofisi, Kosova'da Nüfus, Hane Halkı ve Konut Sayımı 2011, Cinsiyete, etnik kökene ve ikametgâhlara göre nüfus, 2011: 11.

Kosova İstatistik Ofisi tarafından hazırlanan rapora göre Kosova'da ikamet eden Romanların toplam oranı aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir: Toplam Roman nüfusu cinsiyet olarak incelendiğinde 4,428 kadın, 4,396'sı erkek olduğu ortaya çıkmıştır. İkamet yeri olarak incelendiğinde 5,474 kişinin yani yaklaşık %62'sinin şehirlerde yaşadıkları görünürken, 3,350 kişinin yani yaklaşık %38'inin kırsal kesimde yaşadıkları tespit edilmiştir. Yapılan bu inceleme sonucunda, Kosova'da ikamet eden Roman nüfusunun toplamının 8,824 kişi olduğu yani toplam nüfusa oranının yaklaşık %0,5 olduğu ortaya çıkmıştır.

Kosova'da Roman, Aşkalı ve Mısırlı toplulukların temsiline ilişkin resmi veriler 2011 nüfus sayımından elde edilmiştir; bu sayıya göre Kosova'da 8.824 Roman, 15.436 Aşkalı ve 11.524 Mısırlı yaşamaktadır. Böylece Kosova'da nüfusun %0,51'ini Romanlar, %0,89'unu Aşkaliler ve %0,66'sını Mısırlılar oluşturmaktadır. Ancak bu verilerin, bu üç topluluğun tüm üyelerinin nüfus sayımına katılmaması ve Kosova'nın kuzeyindeki dört belediyede nüfus sayımı yapılmaması nedeniyle doğru demografik imajı yansıtmadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca, Kosova'da yaşayan topluluklar kapsamında, söz konusu belediyelerde görevli topluluk temsilcileri ve aynı zamanda topluluklar için geri dönüş ofisleri de bulunmaktadır.

Tablo 2. Kosova'da 2024 Nüfus Sayımlarına göre Roman, Aşkalı ve Mısırlı nüfusu

	Romanlar	Aşkaliler	Mısırlılar
Toplam Sayı	8,730	16,207	10,581
Yüzde Oranı	%0.55	%1.02	%0,67

Kaynak: Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK), Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë 2024: 44.

Kosova'da gerçekleşen 2024 yılı Nüfus Sayımlarına göre, Kosova'da ikamet eden Romanların toplamı 8.730 iken toplam nüfusa oranı %0.55, Aşkalilerin toplamı 16.207 iken toplam nüfusa oranı %1.02, Mısırlıların toplamı ise 10.581 iken toplam nüfusa oranı %0,67 olarak ortaya çıkmıştır.

Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlılar topluluğuna ilişkin toplam nüfus verisi (35.784), önceki projeksiyonlarla karşılaştırıldığında yaklaşık %20 ila %30 oranında daha düşük gerçekleşmiştir. Bu düşüklüğün temel nedenlerinden biri, Kuzey Kosova'nın nüfus sayımına dâhil edilmemesi ve Sırp nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki Roman topluluğunun sayımı kısmen boykot etmesidir. Sayım sonuçlarındaki sapmanın başlıca etkenlerinden biri ise göç olgusudur. Her yıl, Roman topluluğunun da içinde yer aldığı yaklaşık 10.000 ila 12.000 Kosovalının yurtdışına göç ettiği bilinmektedir. Bu göç dinamikleri, 2011 nüfus sayımı verileri ile daha önceki demografik tahminler arasında ortaya çıkan farkların açıklanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Kenar ve Sadıkay, 2022: 173).

AGİT tarafından yayımlanan, Topluluk Hakları Değerlendirme Raporu, Kosova kurumlarının topluluk haklarını koruma ve geliştirme konusundaki çalışmalarını ve etkinliğini araştırmaktadır. Söz konusu raporda, Kosova'da yaşayan topluluklar ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin özel standartlarının uygulanması incelenmektedir. Rapor, Kosova'da yaşayan Roman, Aşkalı ve Mısırlı toplulukların entegrasyonuna ilişkin ilerlemeyi analiz etmektedir. Bununla birlikte, geri dönüş ve yeniden entegrasyon; kültür ve medya; toplumlararası diyalog; eğitim; dil; sosyo-ekonomik haklar ve katılım etkinliği de araştırılmaktadır. Ayrıca Raporda, Kosova'daki toplulukların haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik kapsamlı ve gelişmiş bir yasal çerçevenin mevcut olmasına rağmen, gerçek koruma ve topluluk haklarını sağlamak için yerine getirilmesi gereken çok şey olduğu tespit edilmiştir.

2023 yılında Başbakanlık bünyesinde “İyi Yönetişim, İnsan Hakları, Eşit Fırsatlar ve Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi” AB tarafından Roma Entegrasyon ödülünü kazanmıştır. Bu ödül genellikle Sivil Toplum Kuruluşlarına verilen bir ödül olmakla birlikte ilk kez bir resmi kuruma verilmiştir

Roman ve Aşkali topluluklarının Kosova toplumuna dâhil edilmesi, Hükümetin ve Kosova Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarının uzun vadeli bir çıkarıdır. Roman ve Aşkali toplumu üyelerinin katılımıyla, bu toplum üyeleri ile diğer vatandaşlar arasında toplumsal yaşamın her alanında var olan uçurum azaltılmakta, bu da bu toplumlarda hâkim olan yoksulluğun azaltılmasına doğrudan etki etmektedir. AB Entegrasyon Çerçevesi, eşitlik, kapsayıcılık ve katılım alanlarında üç yatay hedef belirlenmiştir. Diğer dördü ise eğitim, istihdam, konut ve sağlık alanlarındaki hedeflerdir (Kosova Cumhuriyeti'nde Roman ve Aşkali Topluluklarının Haklarının Geliştirilmesi Stratejisi 2022-2026 ve Eylem Planı 2022-2024, 2022: 22).

Kosova Cumhuriyeti'nde Roman ve Aşkali Topluluklarının Haklarının Geliştirilmesi Stratejisi 2022-2026 ve Eylem Planı, Stratejinin hedeflerine ulaşmak için beş stratejik amaç belirlenmiştir (Kosova Cumhuriyeti'nde Roman ve Aşkali Topluluklarının Haklarının Geliştirilmesi Stratejisi 2022-2026 ve Eylem Planı 2022-2024, 2022: 23-34):

Stratejik Hedef 1: Roman ve Aşkali topluluklarına yönelik kaliteli kapsayıcı eğitimde fırsat, eşit erişim ve ilerleme sağlanmasını etkin bir şekilde artırmak;

Stratejik Hedef 2: Roman ve Aşkali toplumları arasında sürdürülebilir istihdama eşit erişimin artırılması ve yoksulluğun azaltılması;

Stratejik Hedef 3: Roman ve Aşkali toplum üyelerinin sağlık durumlarının iyileştirilmesi ve kaliteli sağlık hizmetlerine eşit erişimin artırılması;

Stratejik Hedef 4: Roman ve Aşkali topluluklarının sürdürülebilir konutlara, temel hizmetlere ve kamusal altyapıya eşit erişimini artırmak;

Stratejik Hedef 5: Ayrımcılığın, ırkçılığın, nefret söyleminin, nefret suçlarının, önyargıların, klişelerin ve zorbalığın önlenmesi ve bunlarla mücadele edilmesi.

Kosova Cumhuriyeti Hükümeti bu stratejik hedefler çerçevesinde, Kosova Cumhuriyeti'nde yaşayan Romanlar, Mısırlılar ve Aşkalilere yönelik var olan ayrımcılığın önüne geçmeye çalışmaktadır.

3. BULGULAR

Bu çalışma kapsamında, AB'ye üye olma konusunda kararlı olan Kosova'nın AB destekli projeler ve bölgesel girişimlere de aktif olarak destek verdiği görülmektedir. Bu çerçevede, Kosova, 2019 yılında Batı Balkan ülkelerinin katılımıyla Polonya'da gerçekleşen zirvede yer alarak 'AB Genişleme Süreci Çerçevesinde Romanların Entegrasyonuna İlişkin Batı Balkan Ülkeleri Bildirgesi'ni imzalamış ve Romanların entegrasyonunu destekleme sözü vermiştir.

3.1. Kosova Parlamentosunda Etnik Toplulukların Temsili: Romanlar

Balkan ülkelerindeki Roman toplulukları, diğer ülkelerde olduğu gibi Kosova'da da daha fazla siyasi temsil arayışında olmuşlardır. Ancak, siyasi katılım ve temsilde hala önemli eksiklikler bulunmaktadır. Kosova Parlamentosunda çoğunlukta olmayan diğer etnik toplulukların temsili, garanti edilen 20 milletvekili kontenjanı ile sağlanmaktadır. 6 Ekim 2019'da yapılan son parlamento seçimlerinde Sırp Listesi, Sırp toplumu için garanti edilen on kontenjanın tamamını kazanmıştır.

Boşnak toplumu için garanti edilen üç milletvekili kontenjanının Vakafat Koalisyonu ve Yeni Demokrat Partisi arasında paylaştırılmıştır. Kosova Türk Demokratik Partisi, Türk toplumu için garanti edilen her iki milletvekili kontenjanını da kazanmıştır. Birleşik Gorani Partisi'nden bir milletvekili, Goralı topluluğuna ayrılan bir koltuğu kazanmıştır. Kosova Birleşik Roman Partisi'nden bir milletvekili, Roman toplumu için ayrılan koltuğu, Aşkali Entegrasyon Partisi'nden bir milletvekili Aşkaliler için ayrılan koltuğu ve Mısır Liberal Partisi'nden bir milletvekili de Mısırlılar için ayrılan koltuğu kazanmıştır. Kosova'nın Mısırlıların siyasi partisi olan Kosova Yeni Demokratik Girişimi, en fazla oy sayısına göre dördüncü sırayı alarak Roman, Aşkali veya Mısırlı bir partiyi temsil etmiştir. Kurulan hükümette Sırp toplumundan iki kişi ve Türk toplumundan bir kişi Bakan olarak atanmıştır. Ayrıca bu üç topluluğun temsilcileri, bu dönemde Bakan Yardımcılığı görevinde de bulunmuştur. Kültür Gençlik ve Spor Bakan Yardımcısı Syleyman Elshani Roman topluluğundandır. 2021 yılında yapılan seçimlerde Yerel Yönetim Bakanlığına Mısırlı Bakan getirilmiştir.

Roman etnik grubu temsilcileri, Kosova Hükümetinde, Mart 2021'de, Kosova Birleşik Roman Partisi'nden Erxhan Galushi Tarım, Ormancılık ve Kırsal Kalkınma Bakan Yardımcısı olarak görev yapmıştır. Ayrıca, Gazmen Salijević, Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı Bakan Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Gazmen Salijević, 2021'de kurulan hükümette Mayıs 2023'e kadar bu görevi sürdürmüştür (OSCE, 2024: 6).

4. TARTIŞMA

Kosova İnsan Hakları Sivil Toplumu'nun 2022 yılına ilişkin katkısı, Kosova'daki insan hakları koşullarını kapsamlı bir perspektifle ele almakta; temel meseleler, hak ihlalleri ve insan haklarının uygulanmasındaki yapısal zorlukları irdelemektedir. Bu rapor, insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri tarafından kolektif bir çaba ile hazırlanmış olup, Kosova'daki insan hakları durumunu bağımsız bir değerlendirme aracı olarak sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, yerel ve uluslararası düzeyde insan haklarına ilişkin ortak raporlama süreçlerinde mevcut boşlukları doldurmayı ve bu bağlamda iş birliği ile koordinasyonun güçlendirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Kosova'daki yerel yönetimler, Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmeye yönelik çeşitli politika ve uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu bağlamda, belirli belediyeler, raporlama dönemi boyunca, yerlerinden

edilen ve geri dönüş sürecinde olan bireyler için ortak arazi tahsisinde bulunarak mekânsal entegrasyonu teşvik etmiştir. Ayrıca, eğitim alanındaki katılım oranlarını artırmak amacıyla, belediye yetkilileri devamsızlık sorununu ele almak üzere velilerle istişare toplantıları düzenlemiş ve destekleyici eğitim programları sunmuştur. Bununla birlikte, ilgili toplulukların ekonomik hayata entegrasyonunu kolaylaştırmak amacıyla istihdam olanakları sağlanmış, böylece sosyal içerme politikalarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

4.1. Kosova Cumhuriyeti Anayasasında Etnik Toplulukların Yeri: Romanlar

Kosova Anayasası'nın III. Bölümü, toplulukların ve üyelerinin haklarını güvence altına almaktadır. Bu bölüm, özellikle Kosova'da azınlık statüsündeki toplulukların kültürel, dilsel, dini ve sosyal haklarını koruma amacını taşımaktadır. Madde 57'den 62'ye kadar olan maddeler, bu hakların kapsamını ve devletin yükümlülüklerini belirlemektedir.

Anayasal Çerçeve, Kosova Cumhuriyeti Anayasasının 59. Maddesi olan “Topluluklar ve Üyelerinin Hakları” ile Kosova’da yaşayan Romanlar ve diğer tüm etnik toplulukların haklarını koruma altına almayı amaçlamaktadır. Kosova Cumhuriyeti Anayasası, 59 no.lu “Toplulukların ve Üyelerinin Hakları”, 1.maddesi: “Topluluk üyeleri, bireysel olarak veya topluluk olarak aşağıdaki haklara sahiptir: Madde (1) kültürlerini ifade etmek, sürdürmek, geliştirmek ve kimlikleri, dinleri, dilleri, gelenekleri ve kültürlerini yani temel unsurları korumak” (Kushtetuta e Republikës së Kosovës, 2008, m.1).

Kosova anayasası ve mevzuatı, üçlü bir yaklaşım kullanarak temel insan hakları ve özgürlüklerine geniş bir koruma sağlamayı hedeflemektedir. Birincisi, Anayasa'da yer alan çok sayıda hükümle temel özgürlüklerin ve insan haklarının korunması sağlanmaktadır. Madde 3, Kosova'daki kamu yetkililerinin, kanun önünde tüm bireylere eşit muamele edilmesini sağlama ve uluslararası düzeyde tanınan temel insan haklarına ve özgürlüklerine tam olarak saygı gösterme yükümlülüğünü tanımlamaktadır. Ayrıca Anayasa'nın 7. maddesi, Kosova'nın anayasal düzeninin eşitlik, insan haklarına saygı, özgürlükler ve ayrımcılık yapmama gibi diğer değerlere dayandığını tespit etmekte ve cinsiyet eşitliğini temel bir değer olarak öngörmektedir. Anayasanın II. Bölümünde adil yargılanma hakkı, özel hayatın gizliliği hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, barışçıl toplanma hakkı, örgütlenme hakkı ve bazı ekonomik haklar gibi medeni ve siyasi hakları koruyan özel hükümler yer almaktadır. Eğitim hakkı ve özgür meslek seçimi gibi önemli hükümler de söz konusudur. Özellikle Anayasa'nın 53. maddesi, Kosova Anayasası tarafından güvence altına alınan temel insan hakları ve özgürlüklerin yorumunun AİHM kararlarıyla uyumlu olması gerektiğini öngörmektedir (UNMIK, 2023: 7).

Anayasa'nın 53. maddesi uyarınca haklara ilişkin hükümlerin yorumlanması Anayasa ile güvence altına alınan insan hakları ve temel özgürlükler, kararlara uygun olarak yorumlanır. AİHM yargısı. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), devletlerin topluluklara saygı duymasını, korumasını ve insan haklarına saygı göstermesi

gerektiğini savunmaktadır. Evrensel Beyannamenin 22. Maddesi şunu tanımlamaktadır: "Her kişi, toplumun bir üyesi olarak, sosyal sigorta hakkına sahiptir ve haklarını kullanma hakkına sahiptir. Onuru ve özgür gelişimi için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel kişiliğine uygun olarak devletin yardımıyla ve uluslararası işbirliğiyle her devletin organizasyon yapısı ve kaynakları ile karşılaşmalıdır" (Kosova Cumhuriyeti'nde Roman ve Aşkali Topluluklarının Haklarının Geliştirilmesi Stratejisi 2022-2026 ve Eylem Planı 2022-2024, 2022: 11).

"Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluğunun Entegrasyonu Stratejisi 2009-2015" ve Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluğunun Entegrasyonu Stratejisinin uygulanmasına yönelik ilgili Eylem Planı detaylı bir şekilde hazırlanmıştır. Söz konusu Eylem Planı, Kosova'daki Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluğun karşılaştığı zorlukları ayrıntılı olarak ele almaktadır. Eylem planı, ayrımcılıkla mücadele ve entegrasyonu desteklemek için uygun önlemlerin uygulanmasına yönelik zaman dilimi ve tahmini bütçenin yanı sıra, ilgili merkezi ve yerel kurumlar tarafından bu zorlukların üstesinden gelmek için alınacak somut önlemleri yer almaktadır. Bu kapsamlı politika belgelerine rağmen, Kosova kurumları, Kosova'daki Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların entegrasyonu için uygun koşulların yaratılması yönündeki taahhütlerini yerine getirmediği ortaya çıkmıştır. AGİT'in Mayıs 2011'de yayınladığı Strateji ve Eylem Planı'nın uygulanmasına ilişkin rapora göre, siyasi irade eksikliği, merkezi kurumlar arasında ve merkezi ile yerel kurumlar arasında yetersiz koordinasyon ve bütçe eksikliği mevcuttur. Ancak raporda, Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların geri dönüşleri, gayri resmi yerleşimlerin düzenlenmesi, kültür ve eğitim alanlarında, o zamandan bu yana daha da iyileşen ılımlı ilerlemeler yer almaktadır.

Bunların yanı sıra Kosova'daki belediyeler de, Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukların durumlarının iyileştirilmesi konusunda faaliyetler üstlenmiş ve desteklemiştir. Bazı belediyeler, okula devam oranının artırılmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, belediye yetkililerinin ebeveynlerle toplantılar düzenleyerek okuldan kaçma sorununu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır ve bununla ilgili ek dersler düzenlenmiştir. Bununla birlikte, Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklara istihdam fırsatları sunmuşlardır.

Bütün bu çalışmalara rağmen, Kosova kurumlarının kararlı adımlar atmasını gerektiren pek çok zorluk hala mevcuttur. Diyalog, hoşgörü ve çeşitliliği teşvik etme çabaları azdır, çoğunlukla geçici ve bağışçı odaklıdır. Özellikle geri dönenler olmak üzere çoğunluk olmayan topluluklar yani Arnavut olmayan toplulukları hedef almaya devam eden güvenlik olayları, güvenlik topluluklarının algılarını etkilemeyi sürdürmektedir. Toplulukların dini ve kültürel mirasını hedef alan önemli sayıda olay, etnik gruplar arası ilişkileri baltalamaya devam etmektedir; ancak bunların hepsi mutlaka dini inançlardan kaynaklanan suçlar değil, birçoğu nefret veya etnik saiklerle ortaya çıkan suçlardır (OSBE, 2015: 45).

SONUÇ

AİHS ve AB temelinde, Roman topluluklarına karşı ayrımcılığı önlemek ve insan haklarını korumak amacıyla çeşitli yasal ve kurumsal mekanizmalar bulunmaktadır. Hükümetlerin, Romanların insan haklarına saygı gösterilmesi ve eşit fırsatlara erişim sağlanması için daha fazla çaba harcanması önemlidir. Ayrımcılıkla mücadele, eğitim ve istihdam fırsatlarının artırılması, uygun konut sağlanması ve sosyal dışlanmanın azaltılması gibi alanlarda politika ve programların geliştirilmesi gerekmektedir.

Batı Balkanlar'daki Romanlar, insan hakları açısından birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadırlar. İnsan hakları ihlalleri, Roman topluluklarının maruz kaldığı önemli bir sorundur ve özellikle ayrımcılık, eşitsizlik ve dışlanma gibi konularda yaşananlar endişe vericidir. Batı Balkanlar'daki Romanlar, ırk, etnik köken veya kültürel farklılıkları nedeniyle farklı muamelelere maruz kalmaktadırlar. Eğitimde fırsat eşitliği gibi konularda, Roman çocukları genellikle dezavantajlı konumdadır. Okula devam etme oranları düşüktür, erken okul terki ve yetersiz eğitim kaynakları söz konusudur. Bu durum, Roman çocuklarının eğitimde eşitsizlik yaşamasına neden olmaktadır. Romanlar arasındaki işsizlik oranları diğer gruplara kıyasla daha yüksektir. Kötü çalışma koşulları, düşük ücretler ve güvencesiz istihdam da yaygın sorunlar arasında yer almaktadır.

Hem Kosova'da hem de bölgede yaşayan Roman toplumu da düşük eğitim seviyesiyle karşı karşıyadır. Gençlerin büyük çoğunluğu ilkokul ve ortaokulda eğitimlerini yarıda bırakma eğilimindedir. Üniversite eğitimine katılım ise son derece düşüktür. Bu durum, özellikle kamu kurumlarında bu topluluğa mensup gençlerin istihdam düzeyinin düşük olmasına neden olmaktadır; zira Kosova mevzuatına göre kamu kurumlarında yeni istihdam, en azından lisans derecesinin tamamlanması koşuluyla yapılmalıdır. Bu durumun devamı olarak, bu topluluk hem yerel düzeyde hem de merkezi düzeyde yeterince temsil edilememektedir. Eğitimlerine devam etme konusundaki isteksizliğin nedeni, gençlerin özel sektörde erken istihdam edilmesi veya Avrupa ülkelerine göç etmesi olarak görülmektedir. Ayrıca, bu topluluktan genç kızlar erken evliliklere maruz kalmaktadır ve kızların evlenmesiyle birlikte eğitimlerinin kesintiye uğraması çok sık görülmektedir.

Birçok Batı Balkan ülkesinde olduğu gibi, Kosova'nın da AB'ye üyelik konusunda önemli çalışmaları bulunmaktadır. Bu kapsamda, ülkede yaşayan etnik topluluk haklarının korunması ve savunulması önemli bir ölçüt olma özelliğine sahiptir. AGİT tarafından hazırlanan raporlarda, Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklar arasında diyalogu teşvik etmek için kapsamlı ve somut çabalara öncelik verilmesi konusunda önemli tespitler söz konusu olmuştur. Raporlarda, merkezi ve yerel düzeyde etnik gruplar arası hoşgörünün artırılması konusunda Kosova'daki Arnavut çoğunluğunun bu konuda özel bir sorumluluğu vardır; topluluklar arasında ilişkiler kurmak özellikle gençlere yönelik girişimler yoluyla, eğitim sisteminin entegrasyonu ve dillerle ilgili mevzuatı uygulamak konusunda sorumluluğu bulunmaktadır. Etnik temellere dayalı düşmanca söylemlerin ortadan kaldırılması, mevcut yasal çerçevenin uygulanması,

eğitimler yoluyla olası nefret suçlarının önüne geçilmesi önemli hedefler arasında yer almaktadır.

Kosova'da yaşayan dezavantajlı etnik gruplardan biri olan Romanlar, zengin kültürel mirası ve tarihleriyle önemli bir yere sahiptir. Ancak, ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan birçok zorlukla karşı karşıyadırlar. Ayrımcılık, eğitim ve istihdam fırsatlarındaki eşitsizlikler, sağlık hizmetlerine erişimdeki zorluklar ve sosyal dışlanma, Roman topluluklarının karşılaştığı temel sorunlardan bazılarıdır. Bu nedenle, Kosova'daki Romanlara karşı ayrımcılığın sona ermesi ve insan haklarına saygı gösterilmesi, eşit fırsatlar sağlanması ve topluma tam katılımı teşvik etmek için daha fazla çaba harcanması gerekmektedir.

“İyi Yönetişim, İnsan Hakları, Eşit Fırsatlar ve Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi” Kosova'da yaşayan Toplulukların haklarının korunması ve geliştirilmesi için tavsiye düzeyinde stratejiler belirlenmiştir. Bu bağlamda, Roman, Aşkale ve Mısırlı Topluluğunun Entegrasyonu Stratejisinin uygulanması için merkezi ve yerel düzeyde fon tahsisinin sağlanması, yerinden edilmiş ve ülkesine geri gönderilen kişilerin sürdürülebilir geri dönüşü ve yeniden entegrasyonu için koşullar yaratmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte, Kosova'daki topluluklar arasında hoşgörü ve karşılıklı anlayışı sağlama aracı olarak etnik gruplar arası diyalogun sağlanmasının öneminin tanınması hedeflenmektedir.

Kosova Cumhuriyeti, 2022-2026 Roman ve Aşkale Topluluklarının Dâhil Edilmesine İlişkin Stratejinin uygulanma süreci, stratejik hedef ve amaçlara ulaşma süreci konusunda somut adımların atılması hedeflenmektedir. Sonuç olarak Kosova Cumhuriyeti kurumlarının temel hedefi hiç kuşkusuz Stratejinin tam olarak uygulanmasıdır. Bu süreç, yıllar içerisinde Eylem Planında ortaya konulan faaliyet ve hedeflerin gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkacaktır.

Roman, Aşkale ve Mısırlı topluluklar, Kosova Anayasası ve ilgili mevzuat kapsamında etnik topluluk statüsüyle tanınmış olup, bu statü çerçevesinde ulusal hukuk normları ile uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükler kapsamlı biçimde düzenlenmiştir. Ancak, söz konusu toplulukların toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşama diğer etnik gruplarla eşit koşullarda katılımını sağlamak amacıyla, Kosova Hükümeti'nin kapsayıcı politikaları daha etkin biçimde uygulaması ve somut iyileştirici önlemleri artırması gerekmektedir.

POLICIES IMPLEMENTED FOR ROMA IN KOSOVO WITHIN THE FRAMEWORK OF EU POLICIES

1. INTRODUCTION

Kosovo, situated in the Western Balkans and recognized as the youngest state in Europe, possesses a diverse cultural and ethnic composition. The country is home to several ethnic groups, including Albanians, Serbs, Turks, Roma, Ashkali, Egyptians, Bosniaks, and Gorani. This study specifically focuses on the Roma population, who are identified as one of the most socioeconomically marginalized communities in Kosovo. In response to the persistent exclusion and systemic disadvantages experienced by both Roma and Ashkali communities, the Government of Kosovo has implemented targeted policy measures. These efforts include active engagement with and support for European Union-funded initiatives. Furthermore, the government has formally adopted the “Strategy for the Integration of the Roma and Ashkali Communities into Kosovo Society 2022–2026,” which seeks to foster an inclusive, multiethnic social structure and to safeguard the rights and ensure the equality of all ethnic constituencies.

2. METHODS

This study examines the policies implemented towards Roma living in Kosovo within the scope of EU policies. In addition, the discriminatory policies faced by Roma in the Balkans in general and especially in Kosovo were investigated. In this context, the problems faced by Roma, one of the disadvantaged groups in Kosovo, and the proposed solutions were emphasized. The Roma living in Kosovo were selected as a sample in the study and a literature review was conducted on this subject. In this context, Kosovo Government and EU reports were examined and Strategic Reports were analyzed within the scope of the problems and proposed solutions.

Institutional mechanisms that partly safeguard the rights of non-majority communities in Kosovo include the Communities Consultative Council under the Presidency and the Ministry of Communities and Returns. The Council seeks to strengthen communication between public institutions and minority groups, while promoting their participation in legal and political processes. Additionally, the Government of Kosovo adopted the 2022–2026 Strategy and the 2022–2024 Action Plan to address challenges faced by Roma and Ashkali communities, particularly in the areas of education, health, housing, social welfare, and anti-discrimination

3. RESULTS

The aim of the research is to examine the policies implemented towards Roma, one of the disadvantaged groups living in Kosovo. The findings are as follows: The “Strategy for the Integration of the Roma, Ashkali and Egyptian Community 2009-2015” and the related Action Plan for the implementation of the Strategy for the Integration of the Roma, Ashkali and Egyptian Community have been prepared in

detail. The Action Plan addresses in detail the current challenges faced by the Roma, Ashkali and Egyptian community in Kosovo. The Action Plan includes a timeframe and an estimated budget for implementing appropriate measures to combat discrimination and promote integration, as well as concrete measures to be taken by the relevant central and local institutions to overcome these challenges. Despite these comprehensive policy documents, Kosovo institutions have failed to fulfil their commitments to create favourable conditions for the integration of the Roma, Ashkali and Egyptian communities in Kosovo.

4. DISCUSSION

The Kosovo Civil Society for Human Rights published a collaborative report in 2022 that evaluates the country's human rights landscape, highlighting key violations, systemic challenges, and implementation gaps. Compiled by diverse human rights organizations, the report functions as an independent assessment tool aimed at enhancing national and international reporting, while promoting greater coordination and cooperation in the human rights field.

In addition, municipalities in Kosovo have undertaken and supported activities to improve the situation of Roma, Ashkali and Egyptian communities. For example, some municipalities allocated common land to Roma, Egyptians and Ashkali who were displaced during the reporting period and wished to return. Some municipalities have taken initiatives to increase school attendance. For example, municipal authorities have held meetings with parents to try to eliminate the problem of truancy and organized additional classes. They have also provided employment opportunities to Roma, Ashkali and Egyptian communities.

CONCLUSION

The 2022–2026 Strategy for the Inclusion of Roma and Ashkali Communities in Kosovo outlines a structured implementation process aimed at achieving its strategic objectives. The primary institutional goal is the effective realization of this Strategy, initiated through the phased execution of activities and targets defined in the corresponding Action Plan.

The OSCE's 2011 report on the Strategy and Action Plan's implementation highlights key shortcomings, including limited political commitment, inadequate inter-institutional coordination, and budgetary constraints. Nonetheless, the report acknowledges moderate advancements in areas such as return processes, informal settlement regularization, and cultural and educational initiatives for Roma, Ashkali, and Egyptian communities. The 2022–2024 Strategy and Action Plan underscores the ongoing need for targeted measures to strengthen the social and economic rights of Roma and Ashkali populations in Kosovo.

KAYNAKÇA

- Agjencia e Statistikave të Kosovës. Regjistrimin e Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë 2011. (2011). Popullsia sipas gjinisë etnicitetit dhe vendbanimit, Kosova.
- Agjencia e Statistikave të Kosovës (2024), Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë, Kosova.
- Akgül, F. (2022). Kimlik ve Güvenlik Bağlamında Avrupa’da ve Türkiye’de Romanlar. Akademik Hassasiyetler, 9(19), 123-142.
- Cengiz, H. A. (2023). XVI-XVII. Yüzyılda Filibe ve Hasköy Kazalarındaki Kıptiler (Romanlar). Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 10(4), 206-224.
- Gök, B., & Dirimeşe, E. (2023). Türkiye’de Romanlar Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. Kültür Araştırmaları Dergisi(16), 269-288. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1213281>.
- Karan, U. (2012). Nefret İçerikli İfadeler, İfade Özgürlüğü ve Uluslararası Hukuk. Der. Yasemin İnceoğlu, Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 100-129.
- Karataş, E. (2023). 2015-2021 Tarihleri Arasında Avrupada Roman Çocukların Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi. Roman Dili Ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4(1), 1-35. <https://doi.org/10.59250/raedergisi.1091186>.
- Kenar N. (2005). Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya, Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu. Palme Yayıncılık, Ankara.
- Kenar N. & Sadıkay K. (2022). Kosova Hükümetinin Roman, Aşkali Ve Mısırlı Azınlıklara Yönelik Politikaları. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 8/15, ss.169-194. DOI:10.31765/karen.1097617.
- Kushtetuta e Republikës së Kosovës. (2008). Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës, 15 qershor 2008. (Kosova Cumhuriyeti Anayasası). <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=3702>
- Kolukırık, S. (2008). Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)(8), 145-154.
- Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë – OSBE.(2011). Misioni në Kosovë. Zbatimi i Planit të veprimit dhe Strategjisë për integrimin e komunitetit romë, ashkali dhe egjiptian në Kosovë.

- Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë – OSBE. (2012). Misioni në Kosovë. Raport për vlerësimin e të drejtave të komunitetit. Botim i tretë. Korrik.
- Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë – OSBE.(2015). Misioni në Kosovë. Raporti i Vlerësimit të Drejtave të Komuniteteve. Edicioni i Katërt. Nëntor.
- Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë – OSBE. (2020). Misioni në Kosovë. Pasqyrë e Komunitetit Rom, Ashkali dhe Egjiptian të Kosovës. Janar.
- Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë - OSBE. (2021). Misioni në Kosovë. Raport për vlerësimin e të drejtave të komuniteteve. Botimi i pestë. Qershor.
- Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE. (2024). Mission in Kosovo. Kosovo Community Profiles 2024.
- Ömer Ulukaya, E.(2022). Kosova’da Yaşayan Etnik Toplulukların Avrupa Birliği Üyeliğine Yaklaşımı. Doğan, L., Yaş, S. Z., & Atakan, Ö. G. M.(eds). Balkanlarda siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmeler. Trakya Üniversitesi Yayını. 121-134. ISBN: 978-975-374-347-1.
- Raporti i Shoqërisë Civile Për të Drejtat e Njeriut. Në Kosovë Në Vitin 2022. (2022) Prishtinë, Maj.
- Republika e Kosovës, Zyra e Kryeministrit , Zyra për Qeverisje të Mirë, “Strategy for the Advancement of the Rights of the Roma and Ashkali Communities in The Republic of Kosovo 2022- 2026 and the Action Plan 2022-2024”, July, 2022.
- Strategjia për Avancimin e të Drejtave të Komuniteteve Rom dhe Ashkali në Republikën e Kosovës 2022-2026 dhe Plani i Veprimit 2022-2024 – SADKRA.(2022). Republika e Kosovës. Zyra e Kryeministrit, Zyra për Qeverisje të Mirë. Korrik.
- Şimşek, S., Ukuş, K., & Öner, G. (2020). Türkiye’de romanların yaşadıkları problemlere romanlar, yerel idareciler ve yöneticiler perspektifinden bir bakış. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(50), 164-185. <https://doi.org/10.48070/erusosbilder.705640>.
- Yanıkdağ, T. (2021). Türkiye’de Romanlar ve Alt Kimlik Grupları: Etno-Dilsel Farklılıkların Kimliğe Yansımaları. Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2(1), 57-76.

- Yılmaz Sert, N., & Turhan, Ş. B. (2019). Türkiye’de Romanlara Yöneltilen Nefret Söyleminin Romanlar Tarafından Algılanma Biçimi: Roman Üniversite Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 535-559. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.610856>.
- Yücel, G. Ş. (2012). Romanlar azınlığı ve Avrupa Birliği hukukunda serbest dolaşım hakları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 365-378.
- Weber, A. (2009). Nefret söylemi el kitabı. Strazburg: Avrupa Konseyi. Çev: Metin Çulhaoğlu, Avrupa Konseyi Yayınları. ISBN 978-92-871-6614-2.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Esin ÖMER ULUKAYA
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Esin ÖMER ULUKAYA
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Esin ÖMER ULUKAYA
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Esin ÖMER ULUKAYA
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Esin ÖMER ULUKAYA